

Treffende woorden

A.M. de Jong

De fragmenten in deze bundel zullen met instemming gelezen worden, een glimlach ontlokken, ontroering wekken. Misschien ook verontwaardiging en boosheid. Ze gáán ergens over! En hoewel ze gekozen zijn bij thema's die A.M. de Jong en zijn werk kenmerken, kunnen ze goed op zichzelf gelezen en verstaan worden.

Het was niet moeilijk in het indrukwekkende oeuvre van De Jong treffende woorden te vinden voor deze bloemlezing. Het was moeilijk om rondkijkend in de schatkamers van zijn nalatenschap zoveel moois en goeds te moeten laten liggen. De hoop is dan ook dat de lezer van deze bundel zelf ook weer op zoek gaat naar de rijkdom die deze markante schrijver naliet.

*A.M. de Jong (1888-1943) is vooral bekend van **Merijntje Gijzens jeugd en jonge jaren**, waarvan het eerste deel in 1925 verscheen. Zijn vakmanschap als schrijver, zijn liefde voor het leven en zijn inzet voor een rechtvaardige samenleving, maken hem nog altijd tot een geliefd en relevant auteur.*

A.M. de Jongmuseum

Morgenland
UITGEVERIJ

ISBN 978-90-834364-3-2

9 789083 436432 >

Treffende woorden

van A.M. de Jong

Samenstelling en redactie: Dirk van de Glind
in samenwerking met het A.M. de Jongmuseum
te Nieuw-Vossemeer

A.M. de Jongmuseum

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door
een subsidie van:

DE MASTBOOM BROSENS
Stichting

Flierefluitier was bijna altijd vrolijk en zat zonderlingerwijze vol baldadigheid, alsof hij door raadselachtige oorzaken eigenlijk nooit tot de eerbiedwaardige ernst der volwassenen gerijpt was.

Merijntje Gijzens jeugd
II, Flierefluiters oponthoud, hoofdstuk 3-1

Adrianus Michiel de Jong

* Nieuw-Vossemeer, 29 maart 1888

† Blaricum, 18 oktober 1943

Voorwoord

A.M. de Jong (1888–1943) is bij het grote publiek allereerst bekend als de schrijver van *Merijntje Gijzens jeugd en jonge jaren*, de romancyclus die vanaf 1925 het levenslicht ziet en tot de meest gelezen boeken van de Nederlands literatuur behoort. Maar er is meer, véél meer. Wie de moeite neemt zijn bibliografie, opgenomen achter in deze bundel, door te nemen, begint het wellicht te duizelen.

In amper dertig jaar schrijft De Jong zijn indrukwekkende oeuvre bij elkaar, terwijl hij echtgenoot en vader is, een rijk sociaal leven leidt en onder meer als onderwijzer, verslaggever en literatuurcriticus actief is. Zijn veelzijdige nalatenschap kan met recht een goudmijn van treffende woorden genoemd worden.

A.M. de Jong is een rasverteller. Als kind vermaakt hij op het schoolplein al medeleerlingen met verhalen die hij kleurrijk opdist. Schrijven is voor hem een van de eerste levensbehoeften. Hij tekent ook graag en volgens zijn dochter Gudi zou hij zich daarop toegelegd hebben, wanneer hij als schrijver niet zo succesvol geweest was.

Hij werd geboren op 29 maart 1888 in een straatarm arbeidersgezin in Nieuw-Vossemeer in het uiterste westen van Noord-Brabant. Zijn werk is diep geworteld in de sociale en politieke realiteit van zijn dagen. In zijn romans over Merijntje Gijzen, en in vele andere publicaties, toont hij zijn liefde voor het leven, zijn sympathie voor de gewone mens en zijn afkeer van onrecht, onderdrukking en godsdienstige dwingelandij, thema's die helaas nog altijd actueel zijn.

De Jong schrijft niet alleen voor volwassenen, maar is ook een pionier in de jeugdliteratuur. Samen met tekenaar George van Raemdonck (1888-1966) creëert hij de strip *Bulletje en Boonestaak*, die bekend staat om de gedurfde tekeningen en controversiële onderwerpen. De Jong heeft geen angst voor

andere landen, andere culturen en andere gewoonten, maar staat open voor ontmoetingen en ervaringen die zijn wereld verrijken en nodigt zijn lezers uit tot een ruimere blik.

Hij is medeoprichter van het politiek-literaire tijdschrift *Nu* dat zich met verve keert tegen het literaire establishment dat hij als elitair beschouwt. De Jong aarzelt nooit ongezoeten zijn mening te geven over zaken die hem niet zinnen. Wie het met hem aan de stok krijgt, moet vrezen voor zijn vlijmscherpe pen.

In de jaren dertig neemt hij ondubbelzinnig stelling tegen het opkomende populisme en fascisme, zeker ook als hoofdredacteur van het socialistische weekblad *De Notenkraaker*. In het voorjaar van 1939 verschijnt zijn brochure *De dans op de vulkaan* waarin hij met vlammende woorden beschrijft hoe het veelkopig monster van het fascisme ontstaan is en groeit. Hij waarschuwt indringend voor de verschrikkingen waartoe het in staat zal blijken te zijn. Deze kritiek wordt hem in 1943 fataal wanneer hij op de drempel van zijn eigen huis vermoord wordt door Nederlandse SS'ers.

De woorden van De Jong leven echter nog altijd voort. Met deze bloemlezing hopen we bij te dragen aan een hernieuwde belangstelling voor het veelzijdige werk van deze markante en betrokken schrijver die nog altijd in staat is lezers met zijn woorden in het hart te treffen.

Marc van Tienen, A.M. de Jongmuseum
Dirk van de Glind, samenstelling en redactie

Opzet en aanpak

Een bloemlezing

Prachtig gekleurde potscherven lagen als kostbaarheden uitgestald op lapjes rode of blauwe of gespikkelde katoen en van sommige planken hingen rood-en-wit geblokte gordijntjes neer, die bijzonder zeldzame en kostelijke bezittingen voor het profane licht verborgen.

Merijntje Gijzen II, *Flierefluiters oponthoud*, hoofdstuk 2-III (1926)

Het is ondoenlijk om met een aantal fragmenten recht te doen aan het enorme oeuvre van De Jong. Een bloemlezing heeft immers iets van een verzameling 'krenten uit de pap', waarmee zowel de krenten als de pap, als ook de kok tekort wordt gedaan. Daarbij had deze bloemlezing met gemak veel omvangrijker kunnen zijn en had er gekozen kunnen worden voor andere fragmenten.

'Laat het leven zien in de kunst'

Bij het samenstellen van deze bundel is gekozen voor een benadering zoals A.M. de Jong die zelf verwoordde toen hij als 23-jarige onderwijzer zijn aanklacht tegen het literatuuronderwijs van zijn dagen formuleerde. Volgens hem moest het hier om gaan:

Vermoei de leerling niet met nutteloze parafrazen, met zinloze ontledingen als van een wiskundige stelling. Laat hij zich niet blind staren op rijmschema's en versvoeten. Maak hem niet wijs, dat dit de literatuur is. Geef hem schoonheid. Leer hem begrijpen, dat hij iets heiligs voor zich heeft, waar hij geen domme kunsten mee mag uithalen. Geef hem verering voor de kunst en de kunstenaar en leer hem genieten. Maak zijn ziel ontvankelijk voor de zuivere ontroering, die men kunst-

emotie noemt. Leer hem het leven zien in de kunst, het leven van een groot mens en van een tijd.

Studies over literatuur, Inleiding (1912)

Karakteristieken van A.M. de Jong

Bij het samenstellen van deze bundel is ernaar gestreefd zoveel mogelijk recht te doen aan elk van onderstaande karakteristieken van De Jong.

A.M. de Jong:

- was een geëngageerd rasverteller
- was ook als betrokken verslaggever actief
- verzette zich tegen autoritarisme en slaafse gehoorzaamheid
- had felle kritiek op kerk en christendom
- had een afkeer van patriottisme en nationalisme
- riep op tot (zelf-)kritisch en onafhankelijk denken

- dacht na over de mens en zijn (on)mogelijkheden
- vroeg aandacht voor kansarmen en ongelukkigen
- zette zich in voor sociale rechtvaardigheid
- koesterde warme sympathie voor outsiders en ontregelaars
- hield van dieren
- was vervuld van diep ontzag voor de rijkdom van de natuur en de grootsheid van het al
- was een godzoeker
- leefde zich graag uit in baldadige en relativiserende humor
- was een liefhebber en kenner van kunst en cultuur
- vond dat kunst – en dus ook zijn eigen werk – niet elitair, maar voor iedereen toegankelijk moest zijn.
- genoot van het leven met zijn geliefden
- was een geliefd onderwijzer en gedreven pedagoog
- hield intens van zijn Brabant

De fragmenten zijn zoveel mogelijk zo gekozen en weergegeven dat ze ook op zichzelf gelezen en verstaan kunnen worden.

Biografische gegevens

In deze bloemlezing wordt slechts in beperkte mate aandacht geschonken aan biografische gegevens en dan vooral daar waar het bijdraagt aan het verstaan van de betreffende teksten. Geïnteresseerde lezers wordt de uitstekende biografie *A.M. de Jong, schrijver* van Mels de Jong en Johan van der Bol (Querido, 2001) aangeraden. Ook is iedere belangstellende van harte welkom in het A.M. de Jongmuseum te Nieuw-Vossemeer, waar het passioneerde leven en werk van De Jong in beeld wordt gebracht.

Van dialect en ouder taalgebruik naar meer toegankelijk Nederlands

In zijn Brabantse romans schreef De Jong de dialogen in het dialect van zijn geboortestreek; hij en zijn lezers hechtten daar veel waarde aan. Omdat dit nu voor veel lezers, en zeker voor

nieuwe, een hindernis vormt, is er toch voor gekozen betreffende passages in meer toegankelijk Nederlands weer te geven.

De Jong was voorstander van de in 1891 geïntroduceerde 'spelling Koelewijn' waarvan in 1934 het meeste werd overgenomen in de *nieuwe spelling* van die dagen. De door Koelewijn gepropageerde en door De Jong gehanteerde "likken" in bijvoorbeeld *afschuwelijk* en *bedenkkelijk* zijn in deze bundel gewijzigd in "lijken".

A.M. de Jong aan het werk
Tekening van zijn vriend George van Raemdonck

Geëngageerd rasverteller

Langs de grintweg, uit de richting van de grote stad in het Zuiden, naderde een zeer wrakke woonwagen, die getrokken werd door een heel oud en mager paard. De wielen slingerden en knerpten, de ganze wagen wankelde en schudde, kraakte en piepte bij elke frage stap van het vermoeide dier, dat met hangende kop de zware last van eigen en anderer ellende voortzeilde over de zonnige, stoffige weg.

Handschrift van A.M. de Jong
in een speciale uitgave van *De dood van de patriarch*,
opgedragen aan Israël Querido. Hoofdstuk 2 (1932),

Verliefde voorjaarsavond

Onrust, zwerfzucht, onbestemde verlangens trekken door de harten van de mensen. Vermoedens van ongekende mogelijkheden lichten aan in vermoeide ogen, gebogen hoofden heffen zich op, in uitgedoofde harten gloeien vonken van herinnering tot aarzelende vlammetjes van verwachting. De donkere maanden zijn voorbij, nu komt de zon, het licht, de warmte, de bloemen, de geuren, alles gaat anders worden, het betere is in aantocht. Waarom zou er niet voor ieder arm, schuw mensenhart een vleugje van geluk aanwaaien op deze doorgeurde winden van de zwoele, verliefde voorjaarsavond..?

Kruisende wegen, tweede episode, hoofdstuk I (1929)

De wind verstaan

Er is iets dat de wind weet. De wind weet meer dan de mensen, omdat hij oud is, zo oud als de wereld. De wind is boos en droef, omdat de mensen hem niet verstaan. Hij gromt zijn waarschuwing in de schoorsteen, maar de mensen verstaan hem niet. Hij loeit en brult zijn waarschuwing, maar zij horen alleen hun eigen stem. De kinderen voelen er iets van en schuilen weg achter moeders rokken. En heel oude mensen verstaan ook iets, vaag, en huiveren, kleumend in hun hoek. Doch zij zeggen geen woord, brommen iets onverstaanbaars en knippen met de ogen. Maar de wind weet, de wind weet van het onheil dat onderweg is en hij jaagt woedend voort.

Het evangelie van de haat, hoofdstuk 1, I (1923)

'Een watervlugge geest'

Wat De Jong schreef over Francois Rabelais, is zeker ook op hemzelf van toepassing:

Een watervlugge geest, scherp en doordringend, een geniaal verteller, een geweldige spotter, een genadeloos belacher van de dwaasheden zijner medeschepselen, een hekelaar van de fouten en gebreken en zotternijen van de groten der aarde, de dommen in alle lagen, de waanwijzen en de hoogmoedigen.

Zijn sappige, rijk gevarieerde, zonnige en bonte taal is nonweerspreekbaar van het volk afgeluisterd, verrijkt met de vondsten van zijn eigen geest.

A.M. de Jong in een radiolezing (1931) over Francois Rabelais (1483? – 1553) en zijn door J..A. Sandfort (1893-1959) vertaalde meesterwerk *Gargantua en Pantagruel*.

Betrokken verslaggever

Volgens dochter Gudi was haar vader dol op reizen en het verkennen van hem onbekende werelden. Als journalist deed hij vooral in de jaren twintig verslag van zijn ervaringen voor lezers die vaak zelf niet verder kwamen dan hun eigen leefomgeving.

Tekening van Leo Jordaan (1885-1980)

Verslaggeversgezelschap

En zo begonnen wij op die uitzonderlijk schone, triest mistige herfstavond onze donkere zwerftochten. Een in zijn soort volmaakt gezelschap: één die fotograferen ging wat zich daarvoor leende, één die tekenen moest wat niet gefotografeerd kon worden, één die de avonturen te boek stellen zou en één die bekend was met het Amsterdamse nachtleven en bovendien beschikte over een paar niet onbelangrijke vuisten.

Amsterdam bij nacht, hoofdstuk 1 (1921)

Heimwee naar zee

Ik heb heimwee...

Het regent buiten en de zomerdag is kil. In de kamer is een koud, egaal licht en de huizen aan de overkant van de straat kijken met hun dwaze rechthoekige ogen naar mij heen en spotten. Er lopen veel mensen voorbij en ik hoor gejoel en kinderen die tegen elkaar schreeuwen en een jongen met een ijzeren hoepel, die al heen en weer door de straat rent en de lucht vult met een valse zing-zang van ijzer op steen. En karren rommelen en ratelen af en aan en auto's die schorre signalen hoesten...

Boven de hoge huizen voor mijn raam zie ik een strook van lucht, met bonkige grauw-en-witte wolken en een helle lichtvlek daartussen. De wolken kruien en jachten voort, achter elkaar aan, hoog, hoog boven de stad, in de vrije ruimte...

En ik zit daar in die kleine afgeslotenheid van mijn werkkamer en kijk er naar en voel me vol heimwee op deze kille zomerdag. Vol heimwee naar de grote, onbegrensde ruimte, naar het zwerven zonder zichtbaar doel, de ruimte door, die zich eeuwig verder opent en, onveranderbaar, wijd om je heen staat.

'k Heb heimwee naar het trouwe, stoere schip dat ons droeg op zijn brede rug en ons wiegde in zijn wijde schoot, drie heerlijke weken lang... Heimwee naar de zee, die zachter of luider zong om de boorden, zijn eeuwig lied...

Een zwerftocht over zee, introductie (1924)

Verzet tegen autoritarisme en slaafse gehoorzaamheid

Waarom ik schreef

Er zullen vele boze ogen worden opgezet door een zekere categorie van mensen, die deze notities zullen lezen. Er zullen er ook zijn, die na lezing het boekje opzij schuiven, met een gebaar van: 'Nou ja...' Wellicht ook zal dit gebaar gemaakt worden door nóg anderen, al vóór het lezen...

En zeker zal de vraag bij hen rijzen: 'Waarom?'

Goed.

Wéés boos. Gun u het genoegen van een smadelijk gebaar, van een minachtend woord. Maar wees er tevens van overtuigd, dat niemand zich daardoor afmaakt van *de Geest des Tijds*.

Ik schreef dit niet uit *antimilitaristische overtuiging*, ook niet, omdat ik het bestaansrecht van dit *noodzakelijk kwaad* wens te ontkennen.

Ik schreef, omdat ik in volkomen goede trouw en innige overtuiging het aanzag voor mijn *plicht*, te waarschuwen, eer het voor goed te laat, eer alles verlopen is.

Voorwoord voor Notities van een landstormman - december 1917

A.M. de Jong was met 'lichting 1908' vrijgesteld van militaire dienst, maar werd tijdens de Eerste Wereldoorlog, in 1917, alsnog onder de wapenen geroepen. Hij was toen al getrouwd, vader én werkzaam als onderwijzer in Amsterdam. Onder het pseudoniem 'Frank van Waes' deed hij op humoristische wijze verslag van zijn lotgevallen, in stukjes die gepubliceerd werden in Het Volk. Met zijn scherpe kritiek op onzinnigheden en de heersende kadaverdiscipline verblijdde hij zijn lotgenoten, maar bracht de legerleiding tot ergernis en razernij.

Een van de silhouettekeningen die De Jong zelf maakte voor de *Notities van een landstormman*

Discipline

Discipline!' zei Frank peinzend. 'Het hele leger heeft geen greintje echte discipline. Discipline is iets, dat van binnen uit de mensen zelf moet komen, uit een gevoel van saamhorigheid, van vrijwillig zich schikken naar de eisen van het samen leven in een bepaalde groep. Die discipline heb ik in heel het leger nog niet gezien, strafklas of geen strafklas. Iedereen schikt zich, omdat er vrees bestaat voor straf. Dat noem ik geen discipline. Orde onder dwang is altijd en overal verkeerd, en nergens zo ellendig fout als in zo'n groot organisme als het leger. Volwassen mensen, gewapend nog maar liefst met gevaarlijk oorlogstuig. De mens is een kuddedier, in verbazingwekkende mate blijkbaar, anders zou je wat beleven! En je kunt nooit weten, of er niet vandaag of morgen gruwelijke ongelukken gebeuren, als het kuddedier zonder discipline de band van de orde uit mekaar rukt.'

Frank van Wezels roemruchte jaren, hoofdstuk 6

Verprutste tijd

Je overweegt, wat zo'n week in dienst voor al de mensen, die er in zitten, betekent. Je bedenkt, wat een enorme hoeveel-

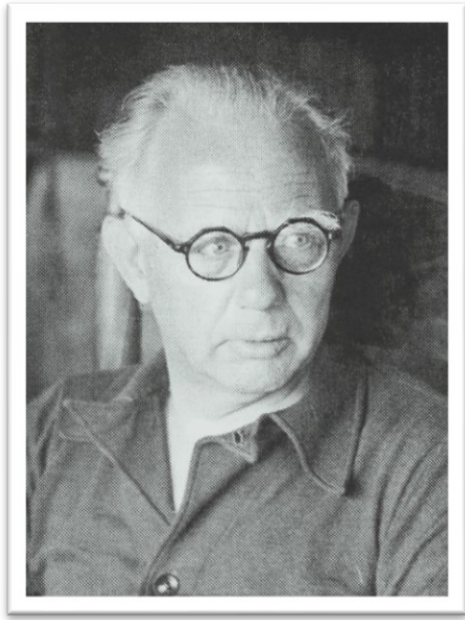
heid kracht-tot-daden er is opgeslokt door het lamzalige drillen op het dorre, stoffige, gloeiende Entosterrein. Je rekent uit, wat de timmerman, die naast je ligt, in al die nu verprutste, vergooide dagen voor nuttige dingen had kunnen maken. En de smid, en de loodgieter. En hoeveel gezichten die barbier had kunnen reinigen van hun vies-aangewassen haargroei. En de student van de naburige sectie, hoe die weer een stap dichterbij zijn doel was gekomen, terwijl hij nu elke dag twee stappen terug doet. En hoe de schoolmeester die z'n volle traktement krijgt, z'n leerlingen weer wat behoorlijks had kunnen bijbrengen in de dagen, die hij nu in enorme lijntrekkerij verklungelt.

Notities van een landstormman 9 / 19 juni 1917

Niet leren van ervaringen

Het zijn dan toch maar zonderlinge ervaringen en – als je **H**over je eerste nijd en boosheid heen bent – moet je toch wel medelijden hebben. De mensen zijn toch van nature niet zo buitengewoon stom en krenterig en brutaal en onlogisch. En van nature is het de mens toch gegeven, iets te leren van wat hem overkomt. Dat doen zelfs de redeloze dieren: een ezel stoot zich in 't gemeen geen tweemaal aan dezelfde steen; en als je een hond met de linkerhand een keer of wat op z'n neus tikt, neemt hij voorzichtig niets meer uit die hand aan. Wat moet er dan wel met de officieren gebeurd zijn, dat die maar niet leren kunnen? Dat die maar altijd even gesloten blijven voor de louterende invloed van de ervaring, voor de simpele lessen van de sterkst sprekende feiten? Nou heb ik toch anderhalf jaar lang dag aan dag die mensen en hun systeempjes bestudeerd en met overgrote welwillendheid en gemoedelijkheid heb ik getracht hun zware oogleden omhoog te krijgen... Tevergeefs!

Notities van een landstormman 150 / 14 december 1918

Flierefluiter was in zekere zin een heilige, want hij heeft zich met huid en haar overgegeven aan de God waar hij in geloofde. En meer heeft Onze Lieve Heer nog nooit van een sterfelijk mens gevraagd of gedaan gekregen.

Merijntje Gijzen IV, Het boze gerucht, hoofdstuk 1-III

Treffende woorden van A.M. de Jong

160 blz.

ISBN 9789083436432

Ook verkrijgbaar in deze serie:

De dans op de vulkaan

De democratie in gebreke

A.M. de Jong

ISBN 9789083436449 64 blz.

Met deze brochure neemt A.M. de Jong eind 1938 scherp stelling tegen het opkomende populisme en fascisme. Het zou hem zijn leven kosten.

Met vlammende woorden beschrijft hij hoe het veelkoppige monster van het fascisme ontstaan is en groeit. Messcherp analyserend waarschuwt hij voor de verschrikkingen waartoe dictators in staat zullen blijken te zijn. Vanuit diepe betrokkenheid roept hij zijn lezers indringend op pal te staan voor de vrijheid en de democratische rechtstaat.

De dans op de vulkaan kan niet alleen vanuit een historisch perspectief profetisch genoemd worden, maar laat zich juist nu als verbluffend en verontrustend actueel lezen.

Mijmeringen van een godzoeker

A.M. de Jong

Mijmeringen van een
godzoeker

A.M. de Jong

ISBN 9789083436456 80 blz.

Het is maar weinigen gegeven zo over God te spreken dat het niet vervelend wordt.

A.M. de Jong verwierp resoluut het dogmatische godsbegrip van schuld, straf en voorbeschikking, dat hem als kind was bijgebracht. Maar hij bleef zijn hele leven een hartstochtelijk godzoeker, iemand die tastte naar het geheim van het leven en met grote verwondering het menselijk bestaan en de ganse kosmos bezag. In acht *Mijmeringen van een godzoeker* deelt hij zijn ervaringen en bevindingen met zijn lezers. Daarbij gaat hij niet altijd zachtzinnig te werk, maar wie de eigen overtuiging onder de loep wil nemen en tegelijkertijd verder en dieper op ontdekkingstocht wil gaan, zal in De Jong een betrouwbare reisgenoot vinden.

www.amdejongmuseum.nl

info@amdejongmuseum.nl

www.morgenlanduitgeverij.nl

dvdglind@hotmail.com